

CLASS - 4

Nagaland Heritage Studies

PHOM

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Nagaland Heritage Studies

CLASS - 4

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

NAGALAND HERITAGE STUDIES | CLASS 4 - PHOM

Copyright © SCERT & SCNL, DSE 2018

Third Edition 2023

Illustrators: Arien, Liza Yeptho, Ruokuoselhou Miachieo

Printed by: **artworks**TM NAGALAND

FOREWORD

The Nagaland Heritage Studies (NHS) is a series of 18 officially recognized Nagaland languages from classes 1 up to 8. These books aim to teach the Nagaland Languages using local culture and heritage as its content base and also promote cultural richness of every tribe and community. The introduction of the Nagaland Heritage Studies in the State's schools from 2018 was in consonance with the guidelines of the National Curriculum Framework (NCF) 2005. The Nagaland Heritage Studies textbooks revised edition covers the learning needs of the students which have added meaningful illustrations. The NHS textbooks are evolving to better language learning of Mother Tongue which is the core basis of one's identity, history and culture.

The State Council of Educational Research and Training & SCNL would like to express gratitude to Professor D. Koulie for his contributions.

We would also like to acknowledge the Department of Arts and Culture, DIPR, all Literature Boards, Tribal Hohos, and the individuals concerned for their contributions towards the development of Nagaland Heritage Studies Textbooks.

The Council & SCNL also wishes to extend its gratitude to Smt. Kevileno Angami, Commissioner & Secretary, Government of Nagaland, SCERT and School Education for sharing valuable suggestions towards improving/updating of Nagaland Heritage Studies textbooks.

Lastly, appreciation goes to SCERT and SCNL team members who have worked hard in completing the NHS textbooks revision on time.

Dated: Kohima the 7th of November 2022.

THAVASEELAN K
Principal Director (IAS)
School Education, Nagaland, Kohima

N.CHUMCHANBENI KIKON
Director,
SCERT, Nagaland, Kohima

SHEEHONGSHAH

India Sorkar hommei nyiübüh shah meeishi lekkei nyingei nyuhen medkü kaüpján nyupü kü shenshi Nagaland sorkar-i yao hangkovih yah-ei jen maanpü kahmüg vailangmao shahlhem longi nyupü kahmüg kü Hashih beü-i laophü lei nyiübüh shah mhanhen ahshiüng shongnyiü shei teihtü Education Department hommei school lei iehen laaitap ngaihen shing SCERT ami mongshang longpü kotü “NAGALAND HERITAGE STUD-IES” shei mentü daoshu dhü dükpülei Naga amei vanglem dükhiliüng Mohitap, Yimpila, Bü-oo chongei leiyei yemmei dükpü, laaitapmü ngaiyei iehen, haa hommei mahdaihen nyupü yiangei tuhpü kei chongkahan.

Pünyiüvaishi, jen Phom ami laophülei nyiübüh shah ne-mhan, meheyao lekpü neshiü vangbung longi nyu-ei dainyüke. Shah-ang ngaipü laaitap hapalei nyiangkuk jaa (new spelling pattern) Phom Laaiyuong Dükliüng Ghong hommei liüngpü Spelling hapa Phom People Council-i mongei yahpü kü lahbhentü jennei hapa ielhem laaitap ngaiynyüpa. Kandok shah kü epükei nedükpü phiyü pheidaipü üng meibüpa, shah-ang jenni mehe dükkei dainya haa dao-aong leiyei dükshah.

Denjaa kü nyinghen mhanhen longi nyujao, mechem-ao laophülei Nyiübüh shah kü neken-i, haa deyakphong, shejao nyiangpü iepü kü longi mongshuohtuh. Hapa-i mon niüng üpa ang ha mih-i nyinghen. Menyih thahshi hakeipü laai dhü neshiü hadü hangkovihvaishi nedük, hanangkü lhem longi peihtük, betük aamtük ha mechemmao nyokkei neleika-hen.

Tohpülei hashidhü amphongi laophü nyiübüh shah mechem mhanhen-shang niüng yongpü lashopshing dongvongpü vaikahan hadü mih-i niüng üpa ha nyinghen. Hapa laai iepü ambeü Kahvangi moihimante.

(T. IMDONG PHOM)
Chairman
Phom Literature Board

GOSHI NYUPÜ

Fah

1. Daodükpükü vangdhüm– Naga ami vihshi nonyeih — 1
2. Fei-ie (Haja, Lakh) — 5
3. Nagaland ei nyupü kahshang hadü yungyen dhü — 8
4. Menvih Shuohpü — 13
5. Sopfünuo lei yimpila — 15
6. Nagaland ei kahliünpü vanglelem — 19
7. Jenni haümpü yemhimak dhü — 23
8. Voong-i lak ai liünpü — 27
9. Vaanyaaü 2 — 31
10. Pang — 33
11. Meyshang hadü Yemha lei yimpila — 36

Ielhem - 1

DAODÜKPÜ KÜ VANGDHÜM- NAGA AMI VIHSHI NONYEIH

Nyinghen Müghung:

1. Naga menmeei jong nyingshah hayü daodükpü kü vangdhüm.
2. Mükkei etü daodükpü kü vangdhüm nyuhen haa nyingshah.
3. Naga amei menmeei meshük shongnyiü haa nyingei tuhnüng khesah.
4. Ielhem küpü yopaih-i pheapü kü lahtuh.
5. Shah-e mhanhen shingvaishi nyi jäutei pa-i sheühnyeih.
6. Shah jaa ngeü jaa epü nyiangnüng mhantuh.

Jennei Bühibüaüm hepak küpü dükkei heihpü Naga amei vanglem jang hadü longi vihshi noteipü haayü daodükpü kü vangdhüm shei deihnyeih. British hadü lebüyen peipa-i Naga aüm kü veitü jummü dao kheyeyi dükpü aüm shei nyingei Naga ami dao nedüki hahhen-ü veüpününg shei deihteke. Jennei Naga bühibü aüm shahhiüng eshi dao kheyeyi dükkei nyuhaümteke.

Shennyiak eyei-i dao lhem laolao dükpü eenyüke. Shahhiüng kü daodükpü kü mongmeeishah. Hiüngshangpü dao-ü longpü-maanpü nevaipih. Haa daodükpü kü jenni lat mehe dangnya shei nevai shejao jen kü kahngpü dao shahhiüng kü jieüşangi düktuh.

Jenni dükaokhen daoshu küphü-i dükkahen shei dedeih. Laophü shem hadü awtep daüshi ahngtuh. Pee kah liüngtuh, laophü lei nüکشongpate, ashakviha dhutuh. Nyühipa hadü chingyow kü sheühnüng khetuh.

Mechemmao daodükpü kü jen veü-ei denyushah. Jennei Naga chingshu dhü leipü pehe dhü beü-üng üpayao dao meheyao nedükpü ne-ehe. Jieüşangi kheyi daodükpü am mü düngei meeishi hadü vüngnyangi ehen. Jenni Naga amei dhüm vanglem meeibüpa noteishah.

SHAHJÜK LABPÜ

1. Bühibüaüm – Shem aüm üpa denluangi nyuhaümpa.
2. Büyemvanglem – Nyuhichong dükhiliüng, ow hai hadü jummi khümpü vanglem.
3. Veüpününg – Lhem hük-i niüng shingmang hüpü hadü mongdeih kü nejieüang shei deihpü.
4. Bhaong phaong – Shennyiak ghong,ghong jummei nyuhichong deiaei kü shettei bhaong phaong nyupü.
5. Dhüm goh – Nyuhichong deiaei yangshen kü dhüm gohshi.

DÜKHEN

A. Pheepü dhü kü lahtuh:

1. Naga amei nyingnyoi kü mepa hepak luangi dhüm gohshi nyupa?
2. Jenni mükkei jennei dao dükhen?
3. Mepa lhem kü mükkei jennei dao dükhen?
4. Peihdaipü hepak kü Naga aüm nang mükkei nyingpa?
5. Mehe lhem kü veüpükei peihdaipü hepak kü nyupa?

B. Hapa kü jieüpü hadü nejieüpü shei nyiangtuh.

1. Jenni dao kheyai dükhen.
2. Dao dükhen kü jen veü-ei nyuhen.
3. Naga amei menmeei jenni noteihen.
4. Jieüshangpü daoshu yü longpü nevaijü maanpü shei neshiü.
5. Nyühipa hadü chingyow kü nesheühhen.

C. Dükhen dao dhü:

Class küpü ghong laolao kü dao haantuh, cheiteiyai ghong-i nyiüpmahen, uoshing tithen laaipangshem shinnei nyiüpmahen, Ümha shakaüp tithen.

D. Niüngei küphü mü jaüteituh: Lhachei kü veitü lebpei leeiyei küphü kü lhachei lei eepü jong etuh.

LABPÜ

Niüng: Downoshi nyupü Nyiüha dhü mellei dainyeh shei niüngi deihnya?

Küphü: Ngei deihpüyü jumphong kah-ei shanyukhih.

2

3

4

5

6

Ielhem - 2

FEI-IE HAJA KÜPÜ LAKH

Nyinghen Müghung:

1. Fei-ie men haja küpü lakh amei shahmü mhantuh.
2. Amei shahmü fei-ie men haja, Lakh nyihjeih ieteipü hadü fei-ie koteituh.
3. Fei-ie men haja, lakh amei shah küpü Shulaa shahmü hadü nyongei yao labpei nyiangtuh.
4. Nyiangei hadü Ju-i nyuhpü vanglem dhü kü mününg khetuh.

Shulaa shahmü fei-ie 1000 kü "one thousand" am shahmü mükkei nyüknya_____

Phangei shuoh-ei nyupü kü veituh.

1,000 = haja hük

2,000 = haja nyi

3,000 = haja chem

4,000 = haja alli

5,000 = haja nga

6,000 = haja vok

7,000 = haja nget

8,000 = haja shet

9,000 = haja shiü

10,000 = haja ann

20,000 = haja kukha

30,000 = haja hapüann

40,000 = haja penyi

50,000 = haja penyipüann

60,000 = haja püchem

70,000 = haja püchempüann

80,000 = haja püalli

90,000 = haja püallipüann

(Haphei kü lakh (hayü 1,00,000) amei shahmü hadü Shulaa shah kao lakh shei ienyeih.

DÜKHEN

A. Fei-ei mendhü nyiangtuh:

1. 1500 = _____
2. 2000 = _____
3. 4005 = _____
4. 9990 = _____
5. 9,00,000 = _____

B. Haadhü shahlhüng shulaa shah müpü aüm shah mü labtuh:

1. John has five thousand rupees. He bought a mobile phone with three thousand two hundred. Now he has only one thousand eight hundred left.
2. There are nine thousand marbles in a box. Mary added two thousand more marbles into the box. Now the box has eleven thousand marbles in it.

C. Shahlhüng A hi B nyi häüpteituh:

A	B
Fei-ie	Fei-ie men
20,00,000	Lakh chem haja penyipüann
40,000	Haja nyet kho-nga püchempüchem
1020	Lakh kukha
10,000	Haja pünyi
3,50,000	Haja hüksmü kukha
7563	Haja ann

D. Pheepü shah kü lahtuh:

1. Niüng ahngpü vangbung men nyiangtuh.

2. Niüng Laaipang shemmei daipü vangbung men nyiangtuh.

3. Shennünpü vangbung nyiangtuh.

4. Ngoikahen vangbung men nyiangtuh?

E. Küphü hük jetuh. Haadhü shahlhüng dhü hük chem hük chem i vang mü ietuh.

1. Haja hapüann kü haja kokha üjü haja penyipüann vamnyeih.
2. Laaipangei haja nyi nyiüha hadü haja nyi paha dhü lei men shihe nyüke.
3. Haja penyipüann kü haja penyipüann üjü lakh hük vamnyeih.
4. Ketnyiü lien haja nyi mü annpü shiü (2019) bung kü COVID jam din vammei pahngpeih.

F. Shahlhüng dhü vang mü ietuh hadü jieüshi nyiangtuh.

1. Japfü kahshang shaopü kü jaafi (meters) 3048 nyüke hadü Saramati kahshang shaopü kü jaafi (meters) 3840 nyüke. Mepa kahshang shaoshi nyüpa?
2. Dikhu yungyen km 160 hadü Dhansiri yungyen km 352 lushi nyüke. Mepa yungyen lushi nyüpa?
3. Kohima kübü Delhi lem yang kü km 2255.3 nyüpeih hadü Kohima kübü Mon lem yang kü km 327 nyüke. Jiji akü mepa chila daishi nyüpa?

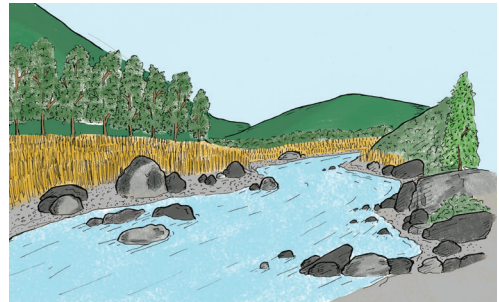
Ielhem - 3

NAGALAND EI NYUPÜ KAHSHANG HADÜ YUNGYEN DHÜ

Nyinghen Müghung:

1. Ielhem jieüshi kaümmei ietuh.
2. Nyiangkuk ngeü jaa dhü mhantuh hadü nyiangpü jieüshi noteituh.
3. Shennyiak nyi nevaijü ghong mü jaüteiheh, shahlhüng iehen mhanshah.
4. Nyiangei hadü shahmü nyuhpü vanglem dhü nyingtuh.
5. Nagaland kü nyupü yungyen hadü Kahshang shongnyiü dhü nyingtuh.
6. Shah eyei mhanhenshing ghong etepü kü umtuh.
7. Kihikon Leevampü pheï jieüshi mütuh hadü deihpü lekkei mhanhenshing khetuh.

Wokha lei Nino lei chepa näü-epa Abemo, chenyei Areni hadü cheku Peter nyupüleï benyiü leeiapü eyei jumphong mongong. Jummi benyiüshing Doyang yungkungei Picnic Shahren taümtei.

Picnic shingeipü yungyen Nino-i longi lüm, yungkungei mokteiyei la-i yung kü hayyei cheku kü hapakei e, hapa yungyen longi lushije? shei phe, cheku-i “hih” Nagaland kü yungyen lupü ghong kü haa hih. Shao lebü yungyen dhü-ao Nagaland kü longi nyüpeih. Haa ghong kü Dikhu yungyen Mokokchung hadü Longleng District hommei shanyeih.

Haphei kü Dhansiri yungyen niüngi Dimapur lei ephei. Shao Tizu yungyen Zuhebotu hadü Phek district hommei shanyeih. Oh, shao yungyen hük Mokokchung küpü shapü Melak yungyen nyüke. Shao Zungki yungyen Noklak, Shamator hadü Kiphire hommei shanyeih.

Nino longi thama, benyiü lei State kü lhem longi nyupü benyiü-i nenyngi nyupükhah shei e. Oku shao shongnyiü shinghiphei jenphong daihenmü Wokha lei nyella? Hiüngmei üng,

Shei cheku-i etü, Tiyi Kahshang nyüpeih, jenphong aonglangmao nyiakahen. Aokjüma ngoikahen hepak kü anjinyi maani pehe leijü kaüphan liüngshah. Wokha kahdok kü beü mü shaopü, yimpila gohpü kahshang haahih shei e.

Hadü büpa-i "Nino kü" Nino Nagaland kü kahshang shaopü mepa ang? shei phe, benyiü-i ngei haa nyingnyüpeih, hayü Saramati kahshang, Kiphire lemmeipü, shaopü kü 3840 jaafi (Metres) nyüpeih, Ngei hayü G.K class lei nyinghahpeih. "Meeiteke" shejü Nyi bapü shaopü kahshang-ü mepa ang? Shei phe, Nino maani deih-i nyutü Mt. Japfü kahshang shei e, cheku-i nevaipih nyi bapü shaopü kahshang-ü Mt. Mollen, shaopü kü 3066 jaafi Meluri – Phek kahdokkei nyüpeih, chembapü kü ang Mt. Japfu niüngi nyingei nyupü hayü Kohima leipü ha khih. Hadü Alli bapü kü Mt. Pauna kahshang hapa Peren district lei nyüpeih, hadü tohpü lei ang jennei Tiyi kahshang intoopa haakhih. Avaü! jennei Nagaland kao Kahshang shaopü longi nyüke shei Nino-i e, ha hepak kü chenyei Areni-i nökkham hahnüng jomphong kü nyükshuohteke. Meeiteke oku Abemo shinnyih jennei State küpü lhem longi jong nyinghahpü vaiteke shei mongongshi etü nökkham hahnüng leei.

Haadhü shahjük ngeü ienüng mhantuh:

1. Ghong - Shennyiak nevaijü daolem longi nyupü.
2. Shaopü - Beü mü lushi nyupü.
3. Kaüpjän - Thaihiyo-i dükhen taümpü kü kaüpjän shei enyeih.
4. Kahshang - Kahdok beü mü shaoshi nyupü kü kahshang enyeih.
5. Yimpila - Peihdaipü denhivan jong epü.

DÜKHEN**A. Yungyen hadü District jieüteiyei haüptuh.**

Kahshang	District
Mollen	Kohima
Saramati	Phek
Tiyi	Wokha
Pauna	Kiphire
Japfü	Peren

B. Ielhem ietü shingkong kü nyiangtüh.

1. Nagaland kü yungyen lebü mepa ang?_____
2. _____yungyen Zunheboto hadü Phek hommei shanyeih.
3. Dhansiri yungyen_____ hommei shanyeih.
4. Mt. Saramati Kahshang-ü Nagaland kü beümü shaopü_____ jaafi, shaowei aongpü kü nyüpeih.
5. _____ Nagaland kü nyibapü shaopü Kahshang.

C. Pheepü shah kü lahtuh:

1. Niüngei chila/ching nammei nyupü yungyen hük kei men.
2. Niüngei chila/ching nammei nyupü kahshang maanpü hük kei men.

D. Mary aüm shemmongshaa picnic shapü jong shahmüg dhü vukkei nyupü jaa vaiyei liüngei nyiangtüh.

1. Chepa-i jom Kari kü shan.
2. Jumphongi yungkungei aüm nyiampeih.
3. Shejao jumphong übayao uoshing kü ne-uo.
4. Jumphongi hangthit ashak (towel) ümtü ashakviha nyupü cheipeih.

5. Hashih dhü-i khongha kü hanggo taümpeih.
6. Benyiü-i hashih dhü kü phokkei dhelaü phawtü jeü-a hahhen e.
7. Beü üng yung kü ngaajaa ei nyu.
8. Nyiü dhommi lummi paowei phaongho yunglak.
9. Jum la mangyongshee kü chenyiü-i yungshung hadü khongha kola shei phe.

E. Nagaland Map kü nyupü district medaowei haadhü kahshang nyüpa hallei (Δ) nyiangtuh

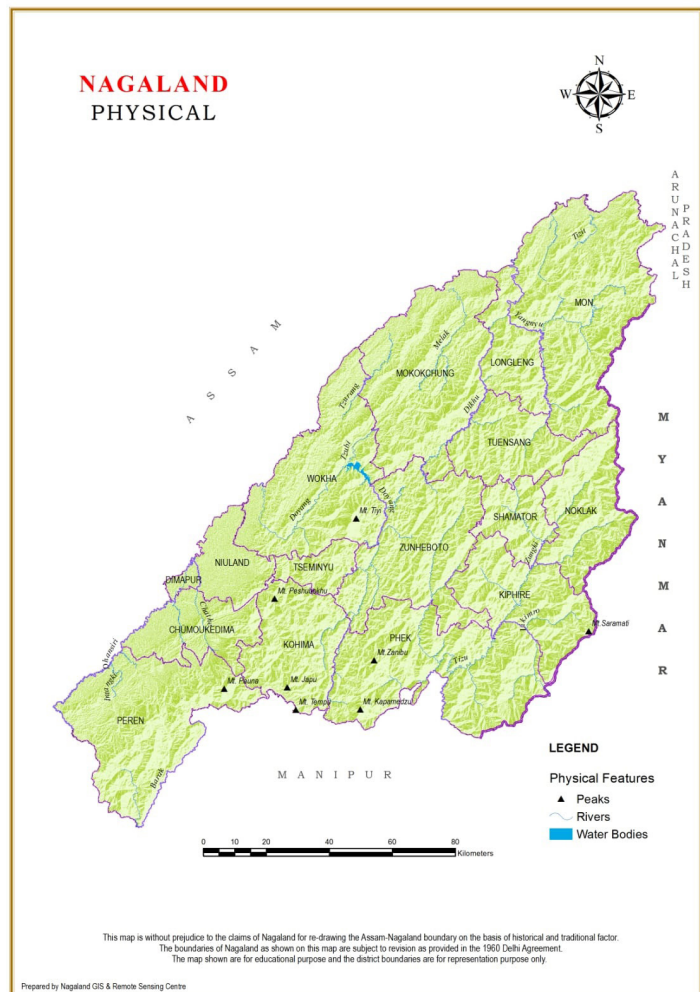
SARAMATI

PAUNA

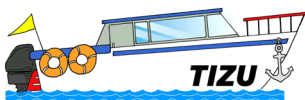
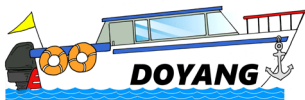
MOLLEN

JAPFÜ

TIYI

F. Nüüng ai kü daishing kü haadhü yungyen metaoshingei hommei daihen.

G. Ghongmü uotü amphong picnic mellei mehe yah-ei shahen haa käupjan liüngtuh. Nüüngei käupjan Class kü eyei danhütuh.

Ielhem - 4

VAANYAAÜ

Nyinghen Müghung:

1. Vaanyaaü meeishi lekkei ieyei mhantuh.
2. Hapa vaanyaaü labpü nyingtuh.
3. Vaanyaaü kü shettei pheepü kü lahtuh.
4. Shahjök ngeü hük mü nyupü nyingtuh.
5. Nyiangei hadü shahmü nyuhpü vanglem dhü nyingtuh.

MENVIH SHUOHPÜ

Ngelei lak-i etuh
Hadü mongongtuh
Yashanthamapü
Kahdoknyiü yem

Ngelei lak yemmü nyutuh
Diünglang- mepa-i shapa
Ngelei mÜggjüp
Kahdoknyiü kü shuohpa

Ngelei lak-i danhütuh
Moihiman baong nehaani
Denngoipü kahdoknyiü
Ngei kü shuohpeih.

Jungmayangla Longkumer

Hapa shahjük dhü lei labpü nyingtuh.

1. Menvih shuohpü – Vihpülüpü nevaijü menvihpü.
2. Thamapü – Science hommei yao nenyingaokpü.
3. Shapü – Ihem hük vookei viü-i shapü.
4. Mügjüp – Shem, lakdao daochang, noknyiü kü shongnyiü vaiyei hepak luangi nyupü.
5. Dhindho – Haanei kü lat keiha dhindho shuohpü.
6. Nechü ü-i – Dükpü hadü shuohpü meheyao nekungi laophü shing neyahpü.

DÜKHEN

A. Ghong mechemmi hadü lomja-i hapa vaanyaaü ietuh.

B. Vaanyaaü küpü shah haanpü jong ietuh mepa-i menvih shuohpü jong nihtuh.

Niüngshing hük dükeishüpeih – “Ngelei laki etuh hadü Mongongtuh.....”

C. Vaanyaaü shahjük mepa kü shahjük ngeü hük mü tohnya?

Labpü: Hak: Haak; Gak: Kaak; Gai: Kaai; Dhüm: Thüm,
Haadhü vaanyaaü shahjük kü niüngi mongpükei nyiangtuh

1. Yem : _____
2. Sham : _____
3. Lak : _____

D. Pheepü hadü lahpü

1. Menvih shuohpü vaanyaaü kü mehe Ihem kü mongongtuh shei epa?
2. Vaanyaaü nyiangbü-i mepa Ihem yemmü tuhhüpa?
3. Benyiü-i Vaanyaaü lei epü labpü meheang "Ngelei laki etuh... moihipan jong"

Ielhem -5

SOPFÜNUO LEI YIMPILA (Angami amei yimpila)

Nyinghen Müghung:

1. Ielhem wongmü hadü jieüşhi ietuh.
2. Nyiangkuk ngeü jaadhü mhantuh hadü nyiangpü jieüşhi noteituh.
3. Shennyiak nyi nevaijü ghong mü shahlhüng iehen mhanshah.
4. Nyiangei hadü Shahmü nyuhpü vanglem dhü nyingtuh.
5. Sopfünuo lei yimpila nyingtuh.
6. Yimpila kü shettei pheapü kü lahtuh.

Sopfünuo yü Rüsoma ching küpü nyiü hük benyiü Mao aüm shennyiak hük mü shem yemmei daiyeinyu. Shemyem jaa mü longi pamteishi nyuteke hadü habeü moihiman-ao dangteke. Shejao chepaha-i nyiüha jaa mü nyingtei pahng. Yiahük Yianiüng nyiakji kü Büpa-i beünyüü kü amching-ei leei daituh shei e shuohteke.

Sopfünuo chepa halei shah kü longi mongmangei nyiakji kü jummei ching yemmei layongeidai. Benyiü -i lemmei shahnyiü heühahjü, nevaijü lem pungtükjü shei longi mongshangei nyu.

Naüpoeh-ei awnyia mon yah-ei layongteke, Sopfünuo lei chepaha-i benyiü kü veishi nyumongakü kah-uong mechem peih püshang awha ne ee-i leidai.

Lemmei benyiü-i vongshiüh longpü pongteke hallei awnyayao metdai hadü benyiü di. Benyiü lei amma naü-ao chenyiü lei büm mü phüshi haami chetei ditai. Jitjiphen diyei lüampü shingei yashanshi yaong leydai. Sopfünuo-i lemmei shuoh-ei leeipü voonglenshuh kü nien dhaungei vampü eeteke, nyingnyoi kiyü ngangei nien vamnyeih.

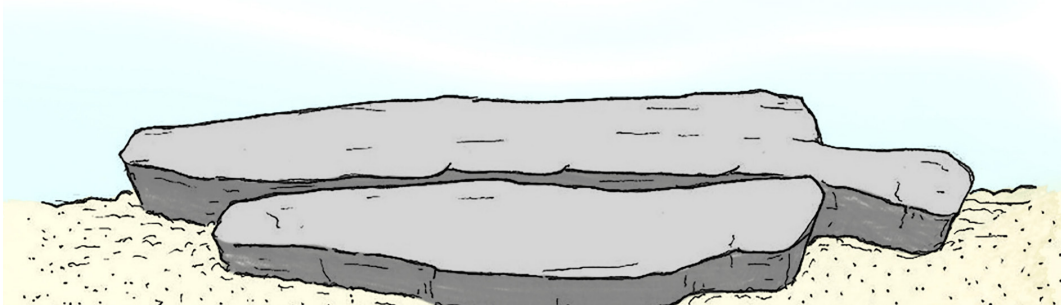
Sopfünuo lei chenyü chepa hadü chepaha ami hanenying, ha hepak kü benyiü jong hepak luangi nedan-i nyuteke. Sopfünuo lei chünyü chüpa aüm, chepaha aüm chingei benyiü yemnüngpei, shejao Sopfünuo hi chaha jitji shemmeipü lüdaipü hepak luangi nyuteke hadü shao chepaha-i yao nyüha jaa yah-ei nyujateke.

Mechem Sopfünuo lei shemami benyiü hi chaha yemmi daipüshang, jummi yaong nyi shennyiak deiaei mü eeteke. Hadao shing-ü chepaha-i awnya aw metdaipü toh-ei eepü shing. Hapa yaong kü veishuohjü pehe hi hashih kei nyujateke. Shiyü jummi hapayü Sofünuo hadü chaha nyi khieh shei shanlangei deih.

Hapa shahjang Sopfünuo amei shemam kü danhü pheii kü, Rüsoma ching ami yaong lhachei nyiokkei chingei leihen tüam. Mechem jummi yong shiününg pahngpa yinglückpalei longi mangshi vam.

Jummi Yaong longbüpa mon shiüshing kü hapa yaong lanshei nükam. Hanang kü, yaong nyiphen kheppei chemmi shatü mechem shiüpu shang shangkah-i shiü-ei aongei chingngoiteke, shennyih thahshi hapa yaong nyüpeih.

Shahjük Labpü:

1. Heütei - Nga-nga-i hanei heütei.
2. Nyiübühching - Shennyiak hük bühpü shing.
3. Amma Naü - Amma ying hepak naü.
4. Yashanpü - Nenyngaok nevaijü nih-ei neaok.
5. Nien - Sheilii kü nien vampü .
6. Tohpü - Shuohtükpü/ tohtükpü.

DÜKHEN

A. Pheepü kü lahtuh:

1. Sopfünuo üpa ang?
2. Sopfünuo mehe kei benyiü lei chingei nyokkei leipa?
3. Sopfünuo hadü chaha jitji chingei nyokkei leishing kü mehe vaipa?
4. Sopfünuo lei chepa chenyiü ami chaha jitji yemshing kü mehe dangpa ?
5. Rüsoma ching ami mükkei etü yaong nyi nyiokkei chingei lei aokpa?

B. Niüngi nyingei nyupü Shahjük shingkong kü nyiangtuh:

Heüteke	Nyiübüh ching	Amma naü	Shüangmüngai	Nien	Deihteke
---------	---------------	----------	--------------	------	----------

1. Bakon-i kah lemmei Shahnyiü ngangahük kü _____.
2. Ngelei _____ hayü Kohima ching.
3. Alen-ü _____ hanangkü benyiü hepak lushi jenmü nenyukahen.
4. Vihao vang kü _____ vamhen pahngteke.
5. Shemaüm i hapa yaong dhü Sopfünuo hadü benyiü lei jaha khih shei
_____.
6. Nyiak kü phaü _____ eenyüke.

C. Büshah eteihen nyih amei class kü pahngtuh, Nyuhbü-i ghong haantü, ghong beü-i iehen hadü yimpila ngaa-ei huhen.

D. Nyuhpü-i wongmü shahjük haanei iehen, niüngi danpü shahjük kü doituh.

Rüsoma	Aokhahpü	Bahpü
Nyiübüh ching	Vongshiüh	uongshang
Haampat	Shenshi	Nien-vampü
Voong	Shanglem	Yaong

E. Phangei shuohei nyupü format kü jenni yimpila dhü nyingei etuh. Sopfünuolei yimpila kü shenpü pheepü shah dhü column B lei nyiangtuh. Lebü yimpila dhü yahei niüngi nyiangnüng khetuh.

A	B
<u>Hannei</u> Hapa yimpila kü shongnyiü shennyaik üpa ang?	
<u>Napü</u> Hapa shennyiak i mehe nanya?	
<u>Hüjoong</u> Dao vong mehe ang?	
<u>Hanangkü</u> Dao vong mükkei dükaokpa?	
<u>Hüjü</u> Tohpülei mehe vaipa?	

Ielhem - 6

NAGALAND EI KAHLIÜNGPÜ VANGLEM

Nyinghen müghung:

1. Ielhem meeishi lekkei nyingtuh.
2. Shahjük jaa nyingtuh, shahlhüng liünghen mhantuh.
3. Nyiangei hadü shahmü nyuhpü vanglem dhü nyingtuh.
4. Ielhem kü shettei phennei nanglei shah shükteituh.
5. Shahlhüng liüngei nyianghen khetuh.
6. Nagaland nei nyupü sheilii lhem nyingtuh.
7. Phaüshang kah hadü yungkah baong haanei nyingtuh.
8. Kah liünpü dhü-i jen kü nanglei shuohpü nyingtuh.

Nagalandchingshudhükükahliünpühayüshongnyiükahshuvaishinyüpeih. Aong(nük) beü mü shongnyiü hahying hanang kü kahliünpü moidoi phaihan püchempüann(70) luommei-i hah shei nyüpeih. Hah sheipü vanglem nyi nyüpeih phaüshang kah hadü yungkah liüngei hah shei nyüpeih.

Yungkah Liünpü

Yungkah liünpü vanglem kü , kahshang moidoi hadü yungyen yopaihpü jeyei liüngnyeih. Nagaland ei yungkah liünpü vanglem kü kahshang küpü kahdok lhüngmü lhüngmü lateen kei baüppei liüng nyüpeih. Kahdok baüppei naakung liüngei taümphei

kü, shao yungyen küpü yung shahen lem liüngei yungkah thahshi yung leinyeih hadü naakung kaümmei lei yung yuohen kahdok-i shunnei tuhnyeih.

Hadü hapa yung kah sheipü hepak küpü hah vetpü thahshi tuhtü, mechem hah vethen hepak ngoihenshang yung kaümmei tohtüktü hah vetnyeih. Hah vetpü hepak baanglien küpü nyaülien thahshi nyunyeih. Yungkah lei hah mon shei nyeih. Jennei kahdok kei Angami hadü Chakheshang jat-i yungkah liünpü vangleme noteinyeih.

Phaüshang Kah

Phaüshang kah kü vüangsha kah nevaijü baangkah sheiyao enyeih. Phaüshang kah liünpü vangleme kü phaü yingnyü kahdok yimshahen shingvaishi jetü liüngnyeih. Hapa vangleme kü phaüjaung kaümmei daü-ei hallei nyupü püü hi voong kaümmei diü-ei, aw haüppei täümphei kü, kah thaa-ei tuhnyeih hadü kakuklien küpü monyüü lien thahshi sheilii shei nyüpeih. Phaüshang kah kü hahmü chemmi lebü hao-hi-lai lhem longi ngetshi dong, püshee, aongjök, mükoh, thongyaü, thonghang, pinto, vihao, shei nyeih. Vangbung nyi chem vüangsha phei kü hapa kah tuhphongtü lebü shing jaa yemmei dainyeih hadü vangbung longi angphei kü kah yim shao nyokkei leinyeih.

Haadhü shah kü ngeü ienüng mhantuh:

1. Kahliünpü – Kah kü sheilii vüangpü.
2. Vanglem – Shennyiaki noteipü vanglemdhü longi.
3. Vüangsha – Kahliünpü yü vüangsha aüm.
4. Yungkah – Yung shannei kahliünpüyü yungkah.
5. Sheilii – Sheilii lhem longi kah kü sheinyeih.

DÜKHEN

A. Hapa shahlhüng ietü, jieüpü shah dhü yah-ei kunpü haüdü (Table) mongei nyiangtuh.

1. Yung yuowei tuhpü kahdok baüppü lhüng kü hah shei nyeih.
2. Hahmü chemmi thongyaü hadü shii shei nyeih.
3. Kahliünghen shingvaishi yungyen shongnyiü.
4. Kahliünghen sheekü phaü kaümmei diü-ei aw haüp nyeih.
5. Vüangshapü dhü-i vangbung longi tuhphongtü shao nyokkei leeinyeih.
6. Hah monha hapa vanglem kü shei nyeih.
7. Hapa vanglem kü hahying lhem longi ngetshi shei nyeih.
8. Yung yuohen shingvaishi kahdok shunnei tuhnyeih.

Yungkah	Phaüshang kah

B. Niüngei küphü yungkah liünpü hük hadü hükpa phaüshang kah liünpü shennyiak vaishi jeyei uotuh, hadü hapa vanglem nyi nang meeishi jaüteitü haadhü shah yah-ei kunnei nyupü haüdü (Table) mongei nyiangtuh.

Niüngei küphü men: _____

C. Pheepü kü lahtuh:

1. Niüng nyushingei mepa vanglem kü kah liüng nya?
2. Niüng nyushingei mepa hahying lhem shei nya?
3. Niüng longjü kahliünpüyü niüngei kahshu vaihen hi nevaihen? Nih-ei nyiangtuh?
4. Yungkah liünpü vanglem nyi nyiangtuh?
5. Phaüshang kah liünpü vanglem nyi nyiangtuh?

D. Niüngei ching/chila lei kahliünpü vanglem baktuh.

E. Ghong lao lao i kahlhliünpü vaangpaan hepak kü Naga jat i lokpü keshu nyingtuh. Niüngei küphü hadü nyuhbü dhü jum sheelei hük chem hük yongtü loktuh.

Ielhem - 7

JENNI HAÜMPÜ YEMHIMAK DHÜ

Nyinghen müghung:

1. Haümyem hadü phaüyem mendhü nyiübüh shahmü nyingtuh.
2. Ielhem meeishi lekkei nyingtuh.
3. Shahjük jaa nyingtuh hadü shahlhüng liünghen mhantuh.
4. Nyiangei hadü shahmü nyuhpü vanglemdhü nyingtuh.
5. Ielhem kü shettei pheenei niüng nyingi shahlhüng liüngei nyiangtuh.
6. Classroom-ei jaüteipü kü hean yahtuh.
7. Niüng nyushingei nyupü haümyem hadü phaüyem nyingei nyutuh.
8. Phaüyem yiangei tuhhen shongnyiü nyingtuh.

Bakon-nei shemmei yemhimak longi haüm nyüke. Naüpniüng dhom kü oupong ka pa-i büpa kü shin phoknyüke, büpa paowei nükcheü dung-ei heihja shing kü mashii-i mongongshi yahneyih. Khalep yingei taüm phei kü, shemmei haümpü yemha dhü thümniüng daineyih hadü büpalei shi dungei büpa phei müshi daineyih. Büpa mechem chingshee lei vamhenshang büpalei chepa-i mohoh hadü yumha kü het üh-ei enyüke.

Ok dhü het aeipa-i longi ngeümoh-ei oik oik shei vaünyüke. Betdak (Duck) dhü yungkok kei mongongshi owteinyüke. Haohilai sheipü lak-aa pee lei ounyiü ouha dhü shü-ei sheilii mangtükpü büpa-i shiülangi vootük nyüke.

Shinnyih-ü Bakon yopaih pü phaüyingei shahen nyihkih, liennyang kü chemmon hapa hepak meei dangnyüke. Büpa sha-ei nya kü hüm ühhen nyüke. Nya yü shennyiak-i haüm nyüpeih, halangmao lebü haümyem kei shem kon mong kü nevai shejao yopaihpü phaü-ei pee showtü haüm nyeih.

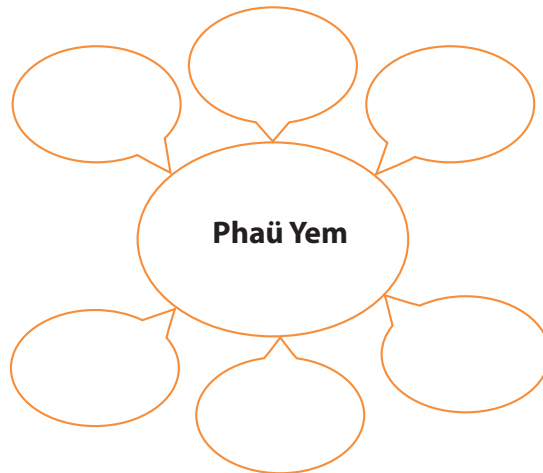
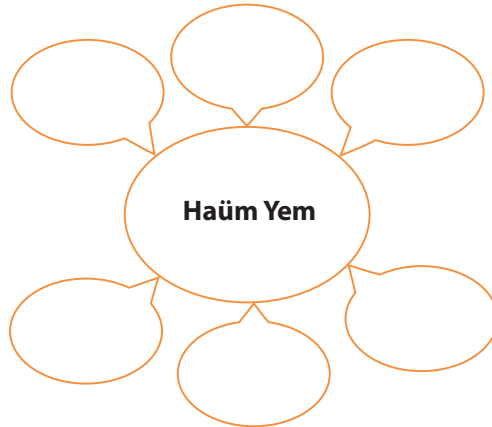
Phaüying mongei shajü phaüyem meyshi hadü meyla keipü pongnyüke. Hadü yingnyiü yingmongei meynyiü shahnyiü-ao nyunyeih. Hahvethen hepak ngoishing kü Bakon nei shem-aüm-i shaüptao peihen veinyeih ha nangkü kah meeishi yomhen mü vamnyüke mehenang kü phaüyem dhü-i kah leipü sheilii hahnüng longi peinyüke. Nyiakji hepak kü phaüyingei mahu vaüpü longi dannyüke.

Bühipa hepak kü mey kü sha-ei phaüyem longi chü-ei nyu haümteke shejao shah-angpü hepak kü phaüyem nechühen khüampü shahkung liüngei nyüke. Hapakei Phaüyem yiangpü vanglemei denshem küpü denshem jaiyei daihen monglem nyeih.

Haadhü shah kuk ngeü ienüng mhantuh:

1. Mongongshi - Mongongshi nyupüyü melli meei.
2. Mangtükpü - Küphü kü jenni mangtükpü hushah.
3. Shahkong - Shennyiak beü shahkong phang kü nyutuh.
4. Vaaüpü - Mih kü vaaü-ei deihpü meeipü nevai.
5. Shuohpü - Mih kü daolem jaaipü.

A. Shingkongei jieü�ü men nyiangtuh:

B. Shahlhüng meeishi ietü, jieü�ü nejieü�ü shah nyiangtuh:

1. Dhom kü oupong ka nyeih
2. Bakon chingshee lei vamja shing kü ok dhü longi vaünyeih
3. Yumha kü hüm ühnyeih
4. Phaü lei nya nyunyeih
5. Phaü yingmongei meynyiü nyunyeih
6. Mey kü shahen Bakon longi kennyüke

C. Ielhem kü nyupükei jieüpu shahjök nyiangtuh:

1. Sheilii peeleei het yempü
2. Ok dhü vaüneyih
3. Hepak hepak kü nya kü ühpü
4. Shennyiak nevaijü nadang haanei kü
5. Fa-i shaaipü
6. Chü-nüng yemmei daipü
7. Yungei owteipü
8. Hahvet hepak kü

D. Shahlhüng ngoiyei nyiangtuh:

1. Phaüyingei shaja shing kü Bakon-ieepeih.
2. Ou.....ngeü dantü Bakon paonyeih.
3. Bakon-i phaü leipü kü hüm ühniüng shanyeih.
4. Kahliünpü dhü-i pongnyeih.
5. Nükcheü dungei nyunyeih.

E. Pheepü kü lahtuh:

1. Mehekei nya haümpü yem shei nyiüknya?
2. Bakon ei shemaüm i mehekei shaüptao peipü veinya?
3. Mehe yem dhü Bakon lei kah ei dangnya?
4. Phaüyem chüpu mükkei tohhen niüngi deihpü shahlhüng (3) chem nyiangtuh.

Ielhem - 8

VOONG-I LAK AI LIÜNGPÜ

Nyinghen müghung:

1. Lhachei nyupü laai kü veitü nanglei shah jaüteituh.
2. Class lei shah shüktei hepak kü kennei deihshe hean yahtuh.
3. Voong-i lak-ai dükpü daolem dhü nyingtuh.
4. Voongei lakdao shongnyiü nang nyingtuh.
5. Ielhem küpü lhachei kü jieüshi nyianghen khetuh.
6. Pheepü kü jieüshi nyiangtuh.
7. Shajük jaa nyingtuh hadü shahlhüng liünghen khetuh.
8. Jen kü voong-i nanglei shuohpü vih-ei deihtuh.
9. Voongei daovang jong nyingtuh, phei newongpü, changshi shashi dangpü hadü mangdaipü.

Nyuhbü dhü shing shah haanei

1. Laaivangh hanaü kü lhachei jong ne-ie i hutuh, hadü jummi mehe ee ha jong lekkei nyingtü nihei iehü shei phetuh daolem hadü hapa noteipü jong. Daolem dhü meeishi nihhü.
2. Laaivangh hanaü kü phetuh hapa jong jaüteitü nyiangtuh nevaijü dükhiling lei men nyiangtuh hadü lhachei kü hupü nang labpü voongi dükpü dao dhü mününg lem ang ha lekkei men nyiangtuh. Mepa leteipü nyüpa hapa dao lem mükkei dükhen ha nihei iehü. Voongei nanglei jong nyingtuh – phei longi nevaijü changshi dangpü dennei moktaihen hukeipü.
3. Nyiülom paja nevaijü ghong kü daolem hanei dükhütuh. Jieü-ei leipü te-ie, jumphongi lempü kü dükkei mangvei. Labpü:- Mehenang kü niüngi ha deihpä? – Laaivangh hanaü beü-i jangei mang ie (nejieü pü mon nevai). Jummi deihpü iehen shing jangpü shuohpü, mepa hommei hepak yahei deihhen nyingnyoi meeishi jummi dükhen shang hukei pao vaila shei deihpü epü yahtuh jieüpü iehen she kü thamapü kü angtuh.
4. Shongnyiü shahmüg dhü jetuh hadü ha nyinghütuh. Class yah yang kaümmei lem laolao kü hapa jong mükkei duknya ha düktuh.

DÜKHEN

A. Lhachei kü veituh hadü pheepü kü jieüshi lahtuh:

1. Laaipang hashih dhü-i pheiyushem thümmei dainyüke. Hallei mepa daolem yu nyüke?
2. Pheiyushem mongei daolem beü voong-i liüngpü nyüke, niüngi nyingpü daolem haanei lei men nyiangtuh?
3. Niüngei noknyiü lei noteipü daolem haanei lei men nyiangtuh?
4. Pheiyu shemmeipü niüngi mepa daolem shakhen?

B. Ghong mü outuh. Niüngei küphü kü men ne e i lhachei hük jetuh hadü hapa jong nihei ietuh. Niüngei epü hommei niüngei küphü i hapa daolem men nyinghütuh:

Hapa yü

Hapa yü yungshong vaila?

Kaümmei mongpü daolem hük jehen hadü hapakei jieüpü men enüng khehen.

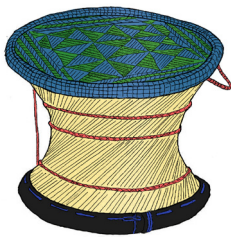
C. Lhachei kü veitü hapa daolem-i mehe düknya nyiangtuh:

D. Naga noknyiü-i voong lakdao longi noteinyeih, niüngei shem hadü ngeihhishin deih-ei dangtuh hadü voong lakdao noteipü nyiangtuh.

E. Püü meyü voong üng pheiyoshi nyüpeih hadü voong shei shuohjü hepak meshük ne-angi lommi longnyeih. Vanghe-i jen kü kethen küpü vangdhüm shuohnyeih hadü vanglük kao daülangi tuhnyeih, Voong lakdao hommei kahdoknyiü nyingnyoi kü meheyao nemeipü sheühen neshiü, shejao jenni noteipü plastic maika-i kahdoknyiü nyingnyoi kü longi sheü-nyeih hadü mangtüknyeih hanangkü plastic kü jeiyei voong mükkeipü lhem kü noteihen deih-ei nyiangtuh.

Plastic	Voong
1. Haolak	1. Voong haolak
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.

F. Voong lakdao haanei baktuh, niüng monha-i neaok jüma pehe nevaijü küphü haanei kü sheühpü yahei baktuh.

G. Ghongi dükhen:

Class ei ghong maanshi hantuh. Pehe nevaijü nyiühipa kü jummi mükkei meishong yahnya ha nyinghah nüng nyiüktuh. Laaivangh hanaü dhü kü hapa liüngghen vanglem jong nyuhtuh hadü ghong lao lao kü hapa dükhen kangtuh.

Ielhem - 9

VAANYAAÜ

Nyinghen Müghung:

1. Vaanyaaü meeishi lekkei ieyei mhantuh.
2. Hapa vaanyaaü labpü nyingtuh.
3. Vaanyaaü kü shettei pheapü kü lahtuh.
4. Shahjük ngeü hükmü nyupü nyingtuh.
5. Nyiangei hadü shahmü nyuhpü vangleme dhü nyingtuh.

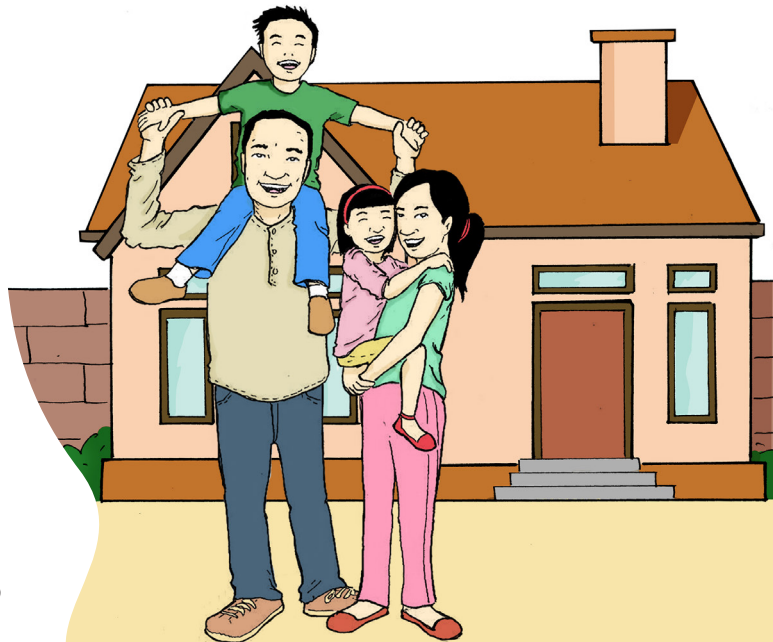
MONGONG SHEM

Mellei pamteipü nyüpa
Mellei dhüm shuohteipü nyüpa
Mellei venpangteipü nyüpa
Hayü ngelei mongong shem

Mellei mongchempü nyüpa
Mellei jongteipü nyüpa
Mellei monglemteipü nyüpa
Hayü ngelei mongong shem

Dao dükjao chemmi, hahying
shingkao
Chemmi, ngaashingkao chemmi
Phopshingkao chemmi
Hayü ngelei mongong shem

Hahying meeipü nehahlangmao
Shinshing mee kü neshilangmao
Mellei mongong nyüpa
Hayü ngelei mongong shem

Hapa shahjük dhü leipü labpü nyingtuh.

1. Pamteipü – Hük-i hük kü pammei deihpü.
2. Dhüm shuohteipü – Shennyiak beü dhüm shuohteipü kü nyupü.
3. Mongchempü – Mong hük chudeih hük mü nyupü.
4. Monglemteipü – Hiüngshangpü küphü kü monglempü.
5. Venpangteipü – Pehe-i epü kü vengpangpü.
6. Jongteipü – Hük hi hük kü sheühteijongteipü.

DÜKHEN

A. Ghongmü chemmi hadü lomja-i hapa vaanyaaü ietuh.

B. Niüngi hapa shahjük ngeü aihük mü nyingei nyiangtuh. (Hük-ü dükkei shüpeih)

Eg. Shennyiak kü pamteipü hadü **jongteipü** yemya nyuhen vongpong (dhüm/jongteipü)

1. **Venpangteipü** hommei hük i hük kü _____ nyunyeih. (Shem/Monglemteipü)
2. Benyiü lei _____ i ashak kü nyupü **mak** daütükteke. (Lak/Müg)
3. **Yimnyiü** lei _____ i hah kammei mangtük. (Mongong/Meynyiü)
4. **Halli** aüm shemmei shiangjing kü diüngpü meeihen _____ nyella? (Voong/Melli)
5. _____ hommei shennyiak kü **pamteipü** nyunyeih. (Mongchempü/mongmangpü)

C. Mongongshi nyuhen shem nang nyiangtuh.

Ielhem - 10

PANG

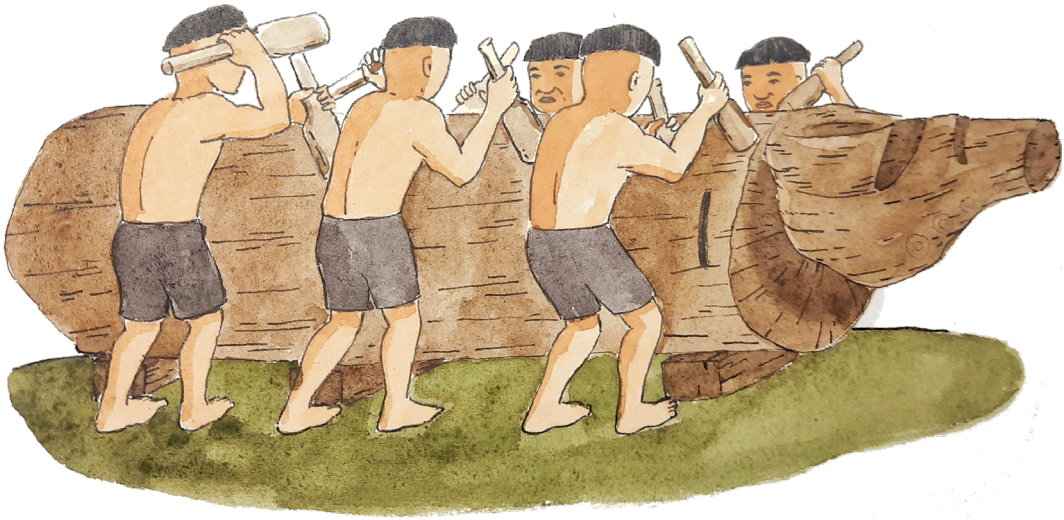
Nyinghen Müghung:

1. Pang-ü meheang?
2. Pang müghung lhem laolao kü nopüjong nyinghen.
3. Pang hommei pheiha dhü-i peihdaipü jong nyinghen shongnyiü.
4. Nyiangkuk ngeü jaa dhü mhantuh hadü nyiangpü jieüshi noteituh.
5. Ielhem kaümmei meeishi ietuh.
6. Ielhem kaümmei nih-ei ietuh hadü pheepü kü lahtuh.

Pang-ü büyem kü paha dhü lei büamshing hapa Naga noknyiü kü longi shongnyiü vaishi nyüpeih. Chingshu dhü lei Pang kü dhüm gohshi ow shihpü, laophü-i aokpüdangpü. Püü kü ow bakkei daühingam yah-ei nyuhaümpeih. Pheinaü dhü kü meychühen shao veechühen nyuh-ei vennei shennyiak deiaeyangshen liüngei laophü jatli jong nyinghenshing Pang-ei nyuhpü venpü nyunyeih.

Pang kü lemphü käupjan yahnyeih, nethee dhü Pang kü aongphei kü, mechem shemyemhen hepak ngoihenshang, Pang kü aongpü tohhen shei nyüpeih. Hapa shing-ü veepashu, phung hi yan, iy jongei tuhpü shinghük nyüke. Bühipa amei Bü ashu lok-hi-haai büyem vanglem dhü mhanhen shinghük. Pang kü uotü vehok, hadü chingmei nyuhen haa kaümmei hallei shahphen yahnyeih. Nyiüha dhü pangmongei neshünyih.

Jat haanei leiyü nyüha dhü shingao Pang (yuo) nyüke. Pehe-i laophülei büyem vanglem lokhihai, yimpila meyang meyangpü denshem hük küpü hük jaaihen. Ju-i epü yimpila, püü kü lhachei bakpü, ashak kü owlem shihpü, nethee hepak kü pahng-ei nyunyeih. Shejao, nellaa dhü yü nyihnüng shemmei daodükhen hadü yianiüng Pang (yuo) lei paümnyeih.

Jat haanei lei Pang-ei shaüm nyüke, Püü kukkei tüktü haa kü jong phi hük kei nya nevaijü shennyiak shiangvang baknyeih. Paha dhü shaüm dangpongei yongtü shangmü müjük-i gaongpü ngeü taaishi dannyeih. Chinglien vaishi nopü, aokpüthangpü, dipüdoipü vongshiüh pongjü shaüm gaongnyeih. Lashiüh nemei-i denjaa vanglem peiphei kü Pang vanglem shongnyiü nevai-i leitükteke.

Shahjük Labpü:

1. Dhüm – Lem hük kü changmeiyei deihpü.
2. Dungaamlongpü – shennyiak longi paümhen dongaam.
3. Bühibüaüm – Bühibü aü m meipü dangpü.
4. Püü shaa – Püüshem küpü püü-shaa.
5. Shangmü/müjük – Püüjong dangpongei müjük kohshi büm aülaüpü shing nopününg.

A. Pheepü kü lahtuh:

1. Pang-ü meheang?
2. Pangei Naga ami mepa büyem vanglem dhü nyuhnya?
3. Pangei shaüm tuhpü müghung meheang?
4. Pang kü nethee dhü bung meshük nyunya?

B. Niüngi mhanpü shahjückjaa shingkong kü nyiangtuh.

Dhüm	Dungaamlongpü	Bühibü	Püü shaa	Shangmü
------	---------------	--------	----------	---------

1. Nellaa dhü lei _____ kü lüüng annpü vok nyüpeih.
2. Shaüm a _____ i gaongnyeih.
3. Shem medaowei venya hayü _____ amei kahdok.
4. Meiliüng-i benyiü lei methai (sweet) _____ lei jaopeih.
5. Phopshem meeishi veyei kahshangei nyupüyü chingshu lei _____.

C. Laophü jat amei Pang baktuh hadü rong photuh.

D. Pangei jennei büyem vanglem nyuhpü venpü noteijü, shinnyih pü den kü Naga pheinaü dhü-i nanglei danghalla haa jong bhaong hük nyiangtuh.

E. Haadhü shah dhü yahei shahlhüng liüngtuh.

(Pampü, Vangdhüm, Mongmeeipü, Jangmeeipü, Mangdükpü)

F. Niüngei class ei ghong lao lao liüngtuh. Peihdaipü hepak kü Pang vanglem mükkei nyuhampa ha nyinghen shing pehe kü phetuh. Niüng yapailei Pang nyujü thümtuh. Ghong kü mübü hük jetuh hadü niüngi mehe nyingaokpa nevaijü veiaokpa ha class ei etuh.

Ielhem - 11

Meyshang hadü Yemha lei yimpila

Nyinghen müghung:

1. Ielhem jieüshi kaümmei ietuh.
2. Nyiangkuk ngeü jaa dhü mhantuh hadü nyiangpü jieüshi noteituh.
3. Shennyiak nyi nevaijü ghong mü jaüteiheh, shahlhüng iehen mhanshah.
4. Laaivangh hanaü dhü nyi nyi uotü hapa yimpila laophü shah mü ietuh.
5. Hapa yimpila lei labpü nyingtuh.

Hepak nyih hük küphü nyi nyuteke; Meyshang hadü Yemha. Nyih hük Meyshang i büpa lei küphü Yemha kü shah hük pheteke, 'Ngelei küphü, ngei kü chingmeilemlingei mükkei etü nyah yaphen nyuhshi?' Yemha i shahnyok hapakei eshuohteke, 'Ngelei küphü meeipü, Meyshang, niüng a yung mongei ngü henüng neaokhen ha nangkü niüng kü nyah mükkei yaphen nyuh nüng neaok.' Hüjoong Meyshang i Yemha kü büpa yung mongei ngü he aokhen shei eshuoh. Hanangkü jiji yung mongei shühen taümteke.

Jiji yung mongei mangshü akü, Yemha i büpa lei küphü kü büpa lei shiüng kü wongshongi bamtuh shei eshuohteke. Hepak maani angtü jiji yung mongei shüteke, Meyshang ngü henüng neaoki langteke. Ha hepak kü büpa lei küphü lei shiüng wongshongi bamshi nyuteke. Hapa nangkü Yemha yung mongei meeishi awnüng neaok. Ha hommei jiji phen hepak maani hanghiyei wongshüh heüteke.

Yimpila labpü: "Küphü meei vaijoong, kihikon neshü jema wongshüh heühen"

Hapa shahjük labpü nyiangtuh

1. Yemha : Nyah hahpü nüng yem.
2. Yimpila : Pheidaipü denhivan jong epü.
3. Wongei : Shem kü loungi wongei shatuh.
4. Mongpü : Jenni daihen, dükhen hadü yahhen shei mongei deihpü.

A. Pheepü shah kü lahtuh.

1. Meyshang i Yemha kü mehe pheepa?
2. Yemha i mehekei Meyshang kü sheühhen mongpa?
3. Yemha i Meyshang kü mehe dükhen epa?
4. Yung mongei Meyshang kü mehe vaipa?
5. Tohpü lei Yemha hadü Meyshang kü mehe vaipa?
6. Hapa yimpila labpü meheang?

B. Niüngi nyingpü shah dhü shingkong kü nyiangtuh.

Mongteke, chingmeilemnüngei, wongshongi, langteke, meei

1. Meyshang hadü Yemha küphü _____ nyi nyuteke.
2. 'Ngelei küphü, _____ ngei kü nyah yaphen nyuhaokhala?'
3. Jiji phen yung mongei shühen _____
4. Yemha i büpa lei küphü kü büpa lei shiüng kü _____ bamtuh shei eshuohteke.
5. Meyshang büpa ngü hepü neaoki _____

C. Nyi nyi uoyei nevaijü ghong mü uotü hük i hük kü mükkei konkohshi nyuhen jaüteituh.

D. Lhachei kü veitü shahlhüng liüngtuh. Shahlhüng 2 - 3 nyiangtuh.

E. Nyuhbü i wongmü shahjük haanei iehen, niüngi danpü shahjük kü doituh.

Awpü

Shiüng

Ngü hepü

Kihikon

Wongshüh

Wongshongi

Küphü

Mongmeeinyüpa

Napmei

Thappü

Mongshih

Pampü

Vong

Dhüm

Nyingnyoi meeipü

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)

STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Iodine deficiency disorder is the single most common cause of preventable mental retardation and brain damage.

"Consume only Iodized Salt"